

ЛАРИСА СУЩЕНКО,
доктор педагогічних наук, доцент
(Україна, Запоріжжя, Класичний приватний університет)
LARISA SUSHCHENKO,
doctor of pedagogical sciences, assistant professor
(Ukraine, Zaporizhzhia, Classic Private University)
orcid.org/0000-0002-6119-9151

Безперервна освіта: особистісний і професійний онтогенез

Lifelong Education: Ontogeny of Individual and Professional Characteristics

У статті визначено й проаналізовано особливості безперервної освіти дорослих у контексті стратегії навчання упродовж життя. З'ясовано, що у розв'язанні проблеми навчання упродовж життя визначальна роль належить сучасній післядипломній освіті, місія якої полягає у підготовці висококваліфікованих, конкурентоспроможних, мобільно-інформованих спеціалістів.

Визначено, що для осмислення актуальності й науково-теоретичної постановки проблеми навчання упродовж життя є необхідні передумови й методологічні орієнтири, а саме: ідея суб'єктності; ідея унікальності та неповторності внутрішнього світу людини; ідея самоактуалізації особистості як вищої форми її саморозвитку. На основі теоретичного аналізу встановлено: динамічна стратегія особистісно-професійного саморозвитку та самовдосконалення педагогів має бути спрямована на якісно новий, вищий рівень розв'язання професійних завдань на морально-етичних засадах; стійкий розвиток професійно-важливих та особистісно-ділових якостей; орієнтація на високі професійні досягнення.

Ключові слова: безперервна освіта, особистісно-професійний онтогенез, педагог, професійне самовдосконалення, саморозвиток.

The article identifies and analyzes the features of continuing adult education in the context of lifelong learning strategy. It was found out that modern postgraduate education plays a significant role in lifelong education. The mission of postgraduate education is to produce highly skilled, competitive, mobile and well-informed experts with innovative thinking who can respond quickly, efficiently and in a relevant way to the challenges in a competition-oriented global world, individuals, who aspire to self-improvement, development, personal and professional fulfillment.

It has been determined that to understand the relevance and scientific-theoretical formulation of lifelong learning issue we need to consider certain prerequisites and methodological orientations. They are the following: the idea of subjectivity; the idea of uniqueness and originality of the inward man; the idea of self-actualization as the highest form of self-development.

It has been proved that personal and professional development of people, including teachers, has been examined by the researchers in the context of the mutual influence of individual characteristics and socio-cultural environment in the process of socialization and professional development, that is ontogeny of personal and professional features in the maturity stage have been under consideration.

The analysis of «self-development» category shows that self-development is an internal process of self-transformation as a result of its own contradictions, a higher level of self-motion, with a developing system that should be open, as internal resources cannot provide its existence for a long time. It has been proved that the dominant components of individual and professional self-development of specialists are as follows: active, holistic understanding and awareness of their need to change, to restructure their inner world; activities oriented on search of new opportunities of self-realization in the profession and ability to control their own behavior.

Theoretical analysis enables us to come to the following vital points: the construction and design of dynamic strategies for teachers' individual and professional self-development and self-improvement, aimed at a new, higher level of solving professional problems taking into account moral and ethical principles; sustainable development of important professional, personal and business skills; focus on high professional achievements with a strong desire for creativity, and after all, it is important to be a creator of own professional status, image and prestige.

Key words: lifelong education, ontogeny of personal and professional characteristics, teacher, professional self-improvement, self-development.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Вступ людства до інноваційного типу цивілізації, якому властиві надзвичайно складні глобальні проблеми, біфукарційні освітні зміни

радикального характеру, вимагає конкурентоспроможного фахівця якісно нової формації. Ця проблема має змістовно-концептуальний характер, оскільки мова йде про об'єднуючу і практичну силу, яка відповідає потребам розвитку такого суспільства – освіти. Незаперечним є факт, що саме освіта спрямовує соціум на постійний пошук шляхів виходу з перманентної кризи, активного й продуктивного розвитку.

Як свідчить досвід розвинених країн світу, неперервна освіта є конкурентоспроможною лише за умови інноваційності, що означає надшвидке реагування на соціально-економічні й цивілізаційні зміни і динамічне втілення інноваційної компоненти, зокрема в навчальний процес. Отже, реалізація цього стратегічного завдання передбачає, насамперед, визначення та наукове обґрунтування концептуальних довгострокових стратегій щодо освіти упродовж життя.

Стає очевидним, що прискорення соціально-економічного прогресу суспільства, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави у світі, залежатиме від фахівців, точніше, від якості їхньої професійної підготовки та перепідготовки.

Перш за все, конкретизуємо, яку низку термінів вживають для визначення поняття безперервної освіти: «освіта дорослих» (adult education), «продовжена освіта» (continuing education), «подалша освіта» (further education), «відновлювана освіта» (recurrent education) як освіта протягом всього життя шляхом чергування навчання з іншими видами діяльності, головним чином з роботою, «навчання протягом життя» (lifelong learning), «освіта протягом життя» (lifelong education), «перманентна освіта» (permanent education). Зауважимо, що у кожному з цих смислових конструктів акцентовано на ідеї довічної незавершеності освіти для дорослої людини.

У світлі доповіді ЮНЕСКО «Освіта – прихований скарб», пропонується й передбачається перспективні й динамічні варіанти наскрізного навчання від дитсадка до післядипломної освіти, пріоритетною ідеєю якого є – безперервна освіта.

Аналіз досліджень і публікацій... У працях українських учених, які досліджують закономірності розвитку й модернізації освіти дорослих (О. Варецька, Л. Ващенко, В. Дивак, І. Драч, Г. Єльнікова, І. Жерносек, Ю. Зінковський, І. Зязюн, Г. Кільова, В. Кремень, В. Маслов, Л. Набока, Н. Ничкало, В. Олійник, Л. Оліфіра, О. Пехота, Л. Пуховська, В. Пуцов, Н. Протасова, В. Семиченко, С. Сисоева, М. Скрипник, Т. Суценко, Є. Чернишова та ін.), зазначається, що система післядипломної освіти – це упорядкована сукупність навчальних закладів, науково-методичних установ, органів управління, які сприяють забезпеченню професійних потреб педагога й суспільства, подоланню розриву між здобутими педагогічними знаннями, уміннями, навичками й розвитком сучасної науки, культури, економіки тощо.

Формулювання цілей статті... Мета статті – визначити й проаналізувати особливості безперервної освіти дорослих у контексті стратегії навчання упродовж життя.

Виклад основного матеріалу... Крізь призму розв'язання проблеми навчання упродовж життя, визначальна роль належить сучасній післядипломній освіті, місія якої полягає у підготовці висококваліфікованих, конкурентоспроможних, мобільно-інформованих спеціалістів з інноваційним мисленням, здатних швидко, ефективно та відповідально реагувати на виклики часу в умовах конкурентно зорієнтованого глобального світу, які прагнуть до самовдосконалення, індивідуального розвитку і саморозвитку та професійно-особистісної самореалізації.

Отже, у ході дослідження з'ясовано, що в майбутньому «життям буде правити технологія знань», ... робочі місця заповнять люди, які вітають зміни та готові навчатися протягом життя, ... роботодавці шукатимуть працівників, які беруть на себе ініціативу, висловлюють судження, творчо вирішують проблеми та раціонально приймають рішення. Завдяки використанню сучасних технологій люди матимуть доступ до необмеженої кількості інформації з будь-якого предмета та зможуть здобути освіту відповідно до власних потреб. Той, хто досягне успіху в таких умовах, матиме розвинені інтелектуальні навички, що надасть можливість критично мислити, аналізувати, оцінювати, зважувати можливі варіанти вирішення проблем [4, с. 35].

У зв'язку із цим ми дійшли висновку, що для осмислення актуальності й науково-теоретичної постановки проблеми навчання упродовж життя визріли необхідні передумови й методологічні орієнтири, а саме:

– ідея суб'єктності, заснована на розумінні тези про виявлення активності особистості, тобто вона є ініціатором, якому належить пріоритет і свобода вибору у визначенні своїх життєвих цілей і планів, а також до розуміння того, що людина є «автором», «суб'єктом своєї життєдіяльності», своєї долі і своєї біографії (Б. Ананьев, Л. Вигоцький, Г. Костюк, О. Леонтєв, С. Рубінштейн);

– ідея унікальності та неповторності внутрішнього світу людини, саморозвитку її як суб'єктивної реальності (І. Бех, Є. Ісаєва, І. Кон, В. Маралов, Б. Мастеров, В. Слободчиков, А. Спіркіна, Г. Цукерман, І. Чеснокова);

– ідея самоактуалізації особистості як вищої форми її саморозвитку (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл та ін.).

Саме ці ідеї було покладено в основу всебічного аналізу проблеми безперервності освіти, крізь призму яких, ми розглядали не тільки сутність, основні форми й механізми цього процесу, а і його стратегічні цілі та характеристики кінцевих результатів. Останні два аспекти, що мають принципове значення, ми розглянемо далі.

Провідними факторами самовдосконалення особистості в умовах закладів післядипломної освіти виступають: зміст навчання, сам процес організації навчання (методика навчання, яка одночасно пробуджує активне самопізнання, що стимулює самоосвіту, особистісний саморозвиток); ділове й міжособистісне спілкування «слухач – слухач», «слухач – група», «слухач – викладач» та ін.

Закладаючи в основу перепідготовки фахівця принцип розвитку й саморозвитку (замість принципу «нагромадження знань, умінь і навичок»), сучасна післядипломна освіта повинна повернути на службу цій ідеї не тільки зміст навчання, а й методи (способи взаємодії педагогів вищої школи зі слухачами в ім'я оволодіння останніми не тільки знаннями, вміннями, навичками, а й формування «Я-образу», відповідно до соціально-особистісного призначення, сходження до потреби й здатності відповідного самодобудовування). Саме тому в післядипломному навчанні неухильно зростає роль не просто активних методів засвоєння матеріалу, а принципово змінюється ключ навчання: методи проведення навчальних занять усіх видів (лекції, семінари, практикуми, педагогічна практика тощо) націлюються на формування «питань» до вчених і методистів, до наукової літератури, інтенсивну потребу в нових знаннях і досвіді, на розвиток «попиту» на все те, що народжує й збагачує професіоналізм викладача, а також на формування готовності ці знання відшукувати, вибудовувати в систему, будувати особистісне значиме, ціннісно забарвлене, власне знання-переконання [5, с. 56].

Необхідно враховувати той факт, що саме післядипломна освіта створює спеціальний соціально-освітній простір, у якому може вдосконалюватися кожен професіонал. Ми цілком поділяємо думку цих дослідників про те, що інститути післядипломної освіти мають стати не стільки епіцентрами систематичного проведення курсів підвищення кваліфікації, скільки епіцентрами забезпечення системного професійного самовдосконалення та професіоналізму педагогів.

Цінність для нашого дослідження мають розробки українських учених, зокрема, Г. Кільової [3, с. 21], з питань післядипломної педагогічної освіти вчителів на сучасному етапі розвитку суспільства. Дослідниця доводить, «розвиток навчання упродовж життя можливий лише за обставин, що передбачають високий ступінь свободи вчителя, контекстуальну та ситуативну розмаїтість педагогічної праці ... така стратегія вимагає зміни ролі викладача і відповідно традиційних підходів до організації навчального процесу».

Так, український учений Ю. Зінковський переконливо доводить, що інститути підвищення кваліфікації мають бути більш активними під час відкриття нових навчальних напрямів, спеціальностей, розроблення сучасних програм, постійно орієнтованими на забезпечення конкурентоздатності своїх слухачів, забезпечуючи не лише високу якість знань, а й багатопрофільну підготовку спеціаліста через паралельне навчання за другою освітою [1, с. 11].

Усе зазначене має повністю враховуватися при дослідженні особливостей організації безперервної освіти педагогів: адже інститути післядипломної освіти прагнуть до своєчасного реагування на ті зміни, що відбуваються в суспільстві, і ті вимоги, які сучасний соціум висуває до перепідготовки педагогічних кадрів. Йдеться про випереджальну, прогностичну функцію післядипломної освіти, спрямовану, перш за все, на реальні суспільні процеси, оновлення й модернізацію науково-методичного забезпечення цієї ланки професійної освіти, на пошук нових можливостей самоздійснення вчителем у педагогічній діяльності та побудову професійної «Я-концепції» як важливого чинника фахової діяльності, зумовлюючи їхню здатність реально будувати власне життя, бачити перспективи професійної діяльності, свої приховані потенції та можливості, врешті-решт, навчити бути успішним упродовж життя.

Слід підкреслити, що особистісний і професійний розвиток людини, зокрема педагога, розглядається дослідниками в контексті взаємного впливу її індивідуальних особливостей і соціокультурного середовища в процесі соціалізації і професіоналізації, тобто аналізуються особливості особистісно-професійного онтогенезу в період зрілості.

Видатним вченим у галузі професійної педагогіки, філософії освіти, естетичного виховання молоді І. Зязюном доведено, що кожна вікова стадія особистісного і професійного становлення вирізняється своїм рівнем і динамікою з виявом певної онтогенетичної закономірності: період зрілості (дорослості) є продовженням поглибленого розвитку психічних якостей, а також є періодом найбільшої та найефективнішої активності в контексті професійної діяльності [2, с. 336].

Стимульоване суспільними потребами зростання індивідуальних можливостей педагога детермінує, своєю чергою, його особистісно-професійний розвиток: самоосвіту, самовдосконалення,

саморозвиток. Дослідники В. Загвязинський, І. Зязюн, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, М. Таланчук визначають функції саморозвитку, самовиховання й саморегуляції як найважливіші в педагогічній діяльності сучасного вчителя. У наукових доробках М. Боритка, Б. Вульфо́ва, О. Газмана, В. Іванова, М. Сергеева зазначається, що саморозвиток вчителів – обов'язкова складова сучасної освіти, показник суб'єктності педагога на всіх етапах його неперервної педагогічної освіти.

Проаналізувавши категорію «саморозвиток» нами визначено, що це внутрішній процес самозмін внаслідок дії власних суперечностей, вищий рівень саморуку. При цьому система, що розвивається, має бути відкритою, оскільки внутрішні ресурси не можуть довго забезпечувати її існування.

На думку дослідників, професійний саморозвиток – це свідомо діяльність людини, спрямована на повну самореалізацію себе як особистості в тій соціальній сфері, яку визначає її майбутня професія; розвиток у себе особистісних, професійно важливих якостей, загальних (інтелект) і спеціальних (професійних) творчих здібностей.

Розмірковуючи подібним чином, ми дійшли висновку, що домінуючими компонентами особистісно-професійного саморозвитку фахівця є: активне, цілісне осмислення та усвідомлення ним необхідності самозмінюватися, перебудови свого внутрішнього світу; зорієнтована діяльність на пошук нових можливостей самоздійснення у професії та здатність до саморегуляції поведінки.

Таким чином, систематизуючи структурно-функціональні складові, можна визначити особистісно-професійний саморозвиток особистості як умотивовану, свідому індивідуальну, відрефлексовану на основі самопізнання, самовизначення, самоконтролю, самоосвіти, постійну напружену діяльність людини, спрямовану на самовдосконалення своїх природних та духовних якостей, на розвиток творчого особистісного потенціалу, діалогового дивергентного мислення, на моделювання власного способу життя в контексті культури і соціального розвитку, на самореалізацію творчих здібностей у процесі життєтворення.

Якщо звернутися до особистісно-професійного саморозвитку як специфічного процесу, що розгортається, як в часовому, так і у просторі життєдіяльності людини, то слід відзначити його неоднозначність і поліспектність, що фіксується термінами: самотворення, самопобудова, самоактуалізація, самотрансценденція, самовдосконалення тощо. Зауважимо, всі ці терміни є словами одного синонімічного ряду, при чому, друга частина цих слів характеризує саме специфіку певного виду діяльності.

Своєрідним орієнтиром у дослідженні цієї проблеми, предметом спеціального аналізу є висновки вчених-акмеологів (В. Зазикін, А. Деркач, В. Дьячков), які акцентують на тому, що для прогресивного особистісно-професійного саморозвитку педагога необхідна органічна єдність процесів професійного самовиховання й соціалізації та спеціально створені розвивальні умови середовища як основні передумови, що активно й повноцінно сприяють зазначеному процесу.

На цьому міцному фундаменті й має вибудовуватися активна стратегія акмеосинергетичного професійного розвитку й самовдосконалення особистості педагога. Планування такої стратегії має розпочинатися з визначення цілей, із врахуванням тих освітніх потреб, яких не вистачає фахівцеві; визначення структурування змісту (за проблемами, блоками, модулями) цього процесу; добір джерел, засобів, форм і методів навчання й самонавчання; виявлення критеріїв та процедур для самодіагностики.

Висновки... Загалом, розглянуті вище ідеї дають змогу зробити наступні висновки:

– особистісно-професійний розвиток педагога розглядається дослідниками в контексті взаємного впливу її індивідуальних особливостей і соціокультурного середовища в процесі соціалізації і професіоналізації;

– завдання інститутів післядипломної педагогічної освіти, як нам видається, повинні полягати не в прямому впливові на особистість вчителя, який саморозвивається, з метою досягнення бажаних результатів щодо формування в нього позитивної мотивації до безперервного професійного самовдосконалення, а у створенні необхідних психолого-педагогічних умов для його самопобудови, у стимулюванні механізмів його професійного самопізнання, самоприйняття та самопрогнозування;

– реалізація стимулювальної функції післядипломної педагогічної освіти – урахування індивідуальних здібностей, можливостей і потенцій фахівця; його наявного професійного досвіду; потреб масової педагогічної практики; комплексного підходу до організації та здійснення безперервного професійного навчання педагогічних працівників;

– побудова та проектування динамічної стратегії особистісно-професійного саморозвитку та самовдосконалення педагогів, спрямованої на якісно новий, вищий рівень розв'язання професійних завдань на морально-етичних засадах; стійкий розвиток професійно-важливих та особистісно-ділових якостей; орієнтація на високі професійні досягнення з яскраво вираженим прагненням до творчого пошуку, врешті-решт, бути творцем власного професійного статусу, іміджу

та престижу.

До перспективних напрямів досліджень у даній сфері вважаємо за доцільне висвітлити особливості концептуально-ціннісного оновлення післядипломного педагогічного процесу.

Список використаних джерел і літератури/References:

1. Зінковський Ю. Постійне навчання – сенс парадигми сучасної педагогіки / Ю. Зінковський // Післядипломна освіта в Україні. – № 2. – 2013. – С. 9–12. / Zin'kovs'kyj Yu. Postijne navchannia – sens paradyhmy suchasnoi pedahohiky / Yu. Zin'kovs'kyj // Pislidyplomna osvita v Ukraini. – № 2. – 2013. – S. 9–12. [in Ukrainian].
2. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с. / Ziaziun I. A. Filosofiia pedahohichnoi dii: monohrafiia / I. A. Ziaziun. – Cherkasy: Vyd. vid. ChNU imeni Bohdana Khmel'nyts'koho, 2008. – 608 s. [in Ukrainian].
3. Кільова Г. Післядипломна педагогічна освіта вчителів у контексті стратегії навчання упродовж життя / Г. Кільова // Післядипломна освіта в Україні. – № 1. – 2012. – С. 20–24. / Kil'ova H. Pislidyplomna pedahohichna osvita vchyteliv u konteksti stratehii navchannia uprodovzh zhyttia / H. Kil'ova // Pislidyplomna osvita v Ukraini. – № 1. – 2012. – S. 20–24. [in Ukrainian].
4. Нагач М. В. Підготовка майбутніх учителів у школах професійного розвитку в США: 13.00.04 / Нагач Марина Володимирівна. – К., 2008. – 279 с. / Nahach M. V. Pidhotovka majbutnikh uchyteliv u shkolakh profesijnoho rozvytku v SShA: 13.00.04 / Nahach Maryna Volodymyrivna. – K., 2008. – 279 s. [in Ukrainian].
5. Основы андрагогики / [под ред. И. А. Колесниковой]. – М.: АCADEMIA, 2003. – 236 с. / Osnovy andrahohyky / [pod red. Y. A. Kolesnykovoj]. – M.: ACADEMIA, 2003. – 236 s. [in Ukrainian].
6. Сущенко Л. О. Стимулювання професійного самовдосконалення учителів початкових класів у системі післядипломної освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Сущенко Лариса Олександрівна. – Київ, 2009. – 251 с. / Suschenko L. O. Stymuliuvannia profesijnoho samovdoskonalennia uchyteliv pochatkovykh klasiv u systemi pislidyplomnoi osvity: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Suschenko Larysa Oleksandrivna. – Kyiv, 2009. – 251 s. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: «31» жовтня 2016 р.

Стаття прийнята до друку: «17» листопада 2016 р.

Рецензенти:

Дяченко М. – доктор педагогічних наук, доцент

Мазін В. – доктор педагогічних наук, доцент

Сущенко Лариса – професор кафедри освіти та управління навчальним закладом Класичного приватного університету, доктор педагогічних наук, доцент, e-mail: lorchka04@mail.ru

Sushchenko Larisa – professor of education and administration department of Classic Private University, doctor of pedagogical sciences, assistant professor, e-mail: lorchka04@mail.ru

Цитуйте цю статтю як:

Сущенко Л. Безперервна освіта: особистісний і професійний онтогенез / Лариса Сущенко // Педагогічний дискурс. – 2016. – Вип. 21. – С. 155–159.

Cite this article as:

Sushchenko L. Lifelong Education: Ontogeny of Individual and Professional Characteristics, *Pedagogical Discourse*, 2016, Issue 21, pp. 155–159.